

NÁNY ISTVÁN

VÁLTOZNAK A SZÍNHÁZI JEL HATÁRAI

BESZÉLGETÉS ZSÁMBÉKI GÁBORRAL

Hosszú ideje nem nyilatkozott folyóiratunknak sem Székely, sem Zsámbéki Gábor. Néhány éve megkerülhetetlenül szóba kellett volna hozni a Katona József Színház alapító párosának elválását s annak okait, amelyekről ők nem óhajtottak a nyilvánosság előtt beszélni, mondván, ez egy alkotó közösség belügye. Óhajukat — ha berzenkedve is — tiszteletben kellett tartanunk. Néhány hónapja azonban sikerült megszólaltatnunk Székely Gábort a színházi élet általános problémáiról, most pedig Zsámbéki Gáborral beszélgetek, elsősorban természetesen a Katonáról.

Ennek a beszélgetésnek az a pályázat az apropója, amelyet megnyerve Zsámbéki Gábor újabb négyéves ciklusra a Katona vezetője lett. Ez sem a szakmában, sem a közönség körében nem keltett meglepetést, hiszen mindenki magától értetődőnek vette, hogy egy hazai és külföldi sikerekben gazdag társulat életében és működésében nem érdemes és nem szabad egy esetleges igazgatóváltással törést okozni.

— Mindezek alapján Zsámbéki Gábor is magától értetődőnek tekintette-e, hogy benyújtja pályázatát?

— Mivel a rendelkezések erre kényszerítettek, igen. Azonban a pályázat s az újabb és újabb fordulatok határozottan kafkaiak.

— A színház értékeit senki sem vitatja, de az utóbbi időben gyakran lehetett hallani azt, hogy a Katona régebbi legendás előadásai mellé nem sorakoznak újabb, a mai kor kérdéseire is reagáló, jelentős előadások, illetve hogy valamiféle megújulásra lenne szükség.

Zsámbéki Gábor

— A megújulás szó ingerel. Színészekről, rendezőkről nem lehet azt követelni, hogy újuljanak meg. Ha megváltozik a világhoz való viszonyuk, akkor megváltozik a módszerük, a stílusuk, módosulnak az eszközeik. Félő, hogy az eltökélten és sűrűn megújuló után semmi sem marad.

A Katona híres előadásai — például a most is műsoron lévő négy (*Három nővér*, *Platonov*, *A revizor* és az *Übű király*) — nyolc-tíz év sok-sok bemutatója közül emelkedtek ki. Nem látom akadályt annak, hogy a következő évtized hasonló fontosságú előadásokat teremjen. Nyilván sok gyengébb között.

A kritikusok írásaiban valami finom unalmat érzek a Katonával szemben. Végül is már tizenegy éve nézik az előadásainkat, és új felfedezésekre van szükségük. A közönség körében nem érzem ugyanezt.

— Mégis úgy tűnik, hogy az utóbbi években jó néhány előadás — például az 1990–91-es szezonban a *Lárfári hadnagy*, a *Turandot*, A titkos elragadtatás — sikere elmaradt a várakozástól.

— A Katonában — emlékezetem szerint — sohasem azért került színre valami, mert a várható közönségsikerre gondoltunk. Ebben legfeljebb reménykedtünk, mint minden más színház. A *Turandot*, A titkos elragadtatás vagy a *Szabad zóna* esetében egy-egy felbukkanó veszélyre reagáltunk. A *Turandot* olyan korban született, amelyről Esterházy, szellemesen kifordítva Polonius mondatát, azt írta: „Örült rendszer, de van benne beszéd”, A *titkos elragadtatás* a morális züllésről, a *Szabad zóna* az újjáéledő antiszemitizmusról akart beszélni. Ezek a produkciók

olyan előadásszámot értek meg, mint sok más munkánk az előző években.

Voltak azonban olyan színdarabok, mint a *Lárfári*, a *Roberto Zucco*, a *Turandot*, amelyekhez azért nyúltunk, mert sok tekintetben új feladatot jelentettek számunkra, eddig nem ismert stílusokkal való birkózást és új eszközök megszerzését. Ezek a művek ismeretlenségük vagy szokatlan hangvételük miatt nemigen számíthattak jelentős közönségsikerre. Mégis, ha a Katona sem mer ki nem taposott ösvényekre lépni — gondoltam —, ugyan melyik színház merjen?

A *Turandot* esetében például tudtam, hogy ez Brecht dramaturgiailag gyenge műve, mégis szükségesnek véltem, hogy a társulat találkozzon Brecht megtermékenyítő stílusával. A legfontosabb pedig az volt, hogy a produkciónak fegyelmezett csapatmunkára kellett épülnie. Emellett nagyon időszerűnek éreztem Brecht gyilkos iróniáját az értelmiség szolgálalkúságával és árulásával szemben. Utólag úgy látom, a társulat számára igen hasznos volt a *Turandot* bemutatása, számos ott létrejött effektus más előadásokban él tovább (az, hogy a *Hamlet*ben a színészek zenélnek, például egyértelműen a *Turandot*nál elkezdődött folyamatból következett). Az egészen azonban aktuálisabbnak és harsányabbnak kellett volna lennie. Mivel idegenkedem a túl egyszerű politikálástól, nem derült ki a közönség számára, hogy például a darab legjobb részében, a nagy kongresszus-jelenetben **Eörsi** (aki átdolgozta a művet) a szónokokban a magyar politikai élet felismerhető alakjait figurázta ki. Ma már látható, hogy váteszi módon. Mi azonban túl szemérmesek voltunk, s ez bizony távol áll Brechtől.

A *Zuccóval* és a *Szabad zónával* kapcsolatban egy sajátos ellenérvzés érvényesült először: Angliában, illetve Franciországban mindkét darabot az évad legsikeresebb drámájának és előadásának kiáltották ki a kritikusok és a közönség, de egy más kulturális hagyományú és ízlésű országban, amilyen Magyarország, ezeket a műveket szinte törvényszerűen fanyalgás, meg nem értés fogadja. Ez persze így van fordítva is, a magyar színművek jelentős részének — gyakran még Örkénynek is — ez a sorsa egy másik országban. A kulturális cserék a valóságban ilyen okok miatt is nagyon nehezen valósíthatók meg.

— Ennek a kereső, stíluspróbálgató folyamatnak nyilván társulaton kívüli ösztönzői is vannak.

— Persze. A hetvenes évek elején Kaposvárott, Szolnokon s még néhány helyen zajlott le az a stílusváltás, amely az előadás egységére, a színészi jelenlét intenzitására és őszinteségére épülő játékmódot honosított meg. A játékos és a közönség között addig érvényes, a situáció fölötte, vagy azt megkerülve kialakuló kontaktus helyett erős effektusokat használó, túlhangsú-

lyozott, hatásos, de kiszámítható és közérthető színházi nyelv alakult ki. Ez teljes egészében igénybe vette a színész idegrendszerét, és fizikumát, s ez lehetetlenné tett egy híg és felszínes színjátszást.

Mára azonban megváltozott az a közeg, amelyben ezek az erős előadások korábban hatottak. Másutt vannak a színházi jel határai, másutt van a befogadók érzékenységi küszöbe. Az előadások elnagyoltak, kissé harsogónak, gyanúsán túlfeszítettnek tűnnek. Árnyaltabb, finomabb, intellektuálisabb eszközökkel, sűrűbb jelrendszerrel kellene dolgoznunk. Ez a váltás, bár elérkezett az ideje, rövid távon igen kockázatos. Amikor csökken az átlagnézőszám, a közérthető és direkt hatásokkal operáló színjátszás helyett nem veszélytelen az áttételesebb eszközök keresése és alkalmazása, hiszen nemcsak a színháziaknak, hanem a nézőknek is el kell sajátítaniuk ezt a megújuló színházi nyelvet. A váltás mégis elkerülhetetlen.

— Az elmúlt néhány évben jó pár tehetséges fiatal színész került az együttesbe, s ez mindenki számára kihívás lehet.

— Természetes, hogy azok között, akik együtt alapítottak egy színházat, az évek folyamán közös nyelv alakul ki. Ez így van a világon mindenütt az összeforrott társulatoknál. Ugyanakkor minden együttesnek szüksége van arra, hogy időről időre vérátömlesztést kapjon, hogy újabb és újabb korosztályok a maguk friss szemléletével bizonyos dolgok ártértékelésére késztessek a régieket. Mindenkire igaz, a színészre miért ne lenne az, hogy nem szívesen vállalkozik olyan, további erőfeszítéseket igénylő új megoldásokra, amelyekre azt megelőzően nem volt rákényszerülve. A fiatalok természetesen másként látják a világot, mint mi vagy a még idősebbek, s ez a nézetkülönbség egészséges belső mozgást gerjeszthet a társulatban.

A Katona fiatalítása nem egyszerre történt, több éve folyamatosan tart, s zömmel olyan színészeket szerződtetünk, akik a főiskolán tanítványaink voltak, ismerjük őket, ők is minket, egymással is, de velünk is egyetértenek a leglényegesebb kérdésekben, hasonlóan gondolkozunk a legfontosabb dolgokról.

A társulaton belül is, kívül is sokan aggódtak amiatt, hogy a fiatalítás olyan súlyos feszültségeket gerjeszthet, amelyek az együttes szétrobbanását is okozhatják. Ez egyáltalán nem következett be. Sőt úgy tapasztalom, hogy a várhatónál kisebb az újak és régiek közötti, természetesen tekinthető ellentét. Hogy mennyire nincs meg az idősebbekben a rivalizálástól való félelem, arra a legjobb példa a Müller táncosainak fogadtatása. A produkció drukkerai voltak, és szívből örültek a fiatalok sikerének, szakmai eredményeinek.

Különbözik ez a produkció az utóbbi években

Bán János és Vajdai Vilmos a Turandotban

az egyik legjelentősebb teljesítményünk. Még akkor is, ha eleinte ezt a kritika — rémisztő szakmai vakságáról téve ezúttal is tanúbizonyságot — nem igazolta vissza.

— Azt hiszem, nem annyira a produkció kritikai fogadtatása, mint inkább a darab írói gyengéinek megítélése volt egységesen negatív. Az előadás igencsak eltérő visszhangot váltott ki.

— Az is kritikusi vakság, ha nem figyelnek föl arra, hogy a Katona egy fiatal írónemzedékkel szövetkezve alakítja a műsorát. S persze az is az — visszautalva a Müller táncosaira —, ha az előadásban nem fedezik fel az alakítások erejét, az együttes munka eredményeit, azt a megszállott-

ságot, amely még a gyengébb részletekből is sugárzik. A közönség nagyobb része — különösen a fiatalok — rendkívül érzékenyen reagál erre a sugárzásra, de a darab problematikájára is.

— A Müller táncosainak kritikusai fogadtatásáról szólva egy félmondatod arra utalt, hogy a kritika egészéről sincs túl jó véleményed.

— Pályám kezdetén viszolyogva hallgattam, ahogy a színházakban a kritikát szídták. Úgy gondoltam, valami nem lényegessel foglalkoznak ilyenkor. Meg voltam és meg vagyok győződve arról, hogy mint annyi másban, ebben is Peter Brooknak van igazsága: a kritikából hasznosítani kell mindazt, amit lehet. A kritika akkor jó, ha ösztökél valamire.

De manapság Brook szemé cikkan, ha a kritikus szót meghallja, és az oly sokszor igaztalanul

megvádolt Peter Stein gyűlöli a kritikusokat. Ma már megértem őket.

Elítélem a hozzá nem értést, a felkészületlenséget; elítélem mindazokat, akik évtizedek óta nyelgélnek odavetnek mondatokat másokról, miközben tized vagy század részét sem tudják annak, amit azok, akikről kritikát tesznek közzé; s azokat, akiknek munkája összehasonlíthatatlanul kevesebb szenvedést és viaskodást kíván, mint a kritizáltaké. Egy esetben érzem jogosnak a kritika durva hangját: ha olyan produkciót illet, amelyet nyilvánvalóan csak a pénzszerzés szándéka hozott össze.

A mai magyar kritikai életet általában véve is erősen leromlottnak látom. Rendszeresek a nyegle írások, a hozzá nem értő vagdalkozások. A legjobbak pedig — talán mert túl sok felé dolgoznak — felületesebbek lettek. S eközben nem végeznek el egy feladatot: nem igyekeznek tisztán tartani a saját szakmájukat; akik képességük alapján ezt megtehetnék, nem támadják meg az egész kritika hitelét lerontó szerzőket.

Az igazság az, hogy hasonló jelenség tapasztalható a színházi életben is. A színházak különböző nehézségekkel küszködnek, elsősorban gazdaságilag fenyegető jövő elé néznek, s ezért ijedten összebújnak; olyan természetellenes fegyverszünet jött létre, amelyben a színházak között nem alakul ki a szükséges művészi (nem egzisztenciális!) küzdelem.

— *Ebben a helyzetben különösen fontos lehet, hogy a fiatal szerzők darabjai színpadot kap-*

janak. De ehhez kellett a Kamra. Világosan látható, hogy a színház az elmúlt szezonban sokkal dinamikusabb lett, de ennek a változásnak alapfeltetele az volt, hogy a Katonának új játékhelye teremtdjék.

— Már a színház indulásakor világos volt, hogy feltétlenül szükségünk van egy kamara- vagy stúdióhelyszínre is. Nemcsak a társulat fejlődése, hanem a magunk és közönségünk nyitottságának fokozása szempontjából is. Azzal a reménnyel nyitottuk meg a Kamrát, hogy új közönségréteget nyerhetünk meg a színháznak. Ezért is szorgalmaztam, hogy ne csak mi játszunk ott, hanem adjunk helyet más együtteseknek is, főleg az alternatívoknak. A befogadott produkciók legtöbbje művészileg vállalható, jó előadás, mégsem sikerült a közönségünket kiszélesíteni; a kétféle színháztípus közötti határok a közönségfogadtatás szempontjából sem bonthatók le olyan egyszerűen.

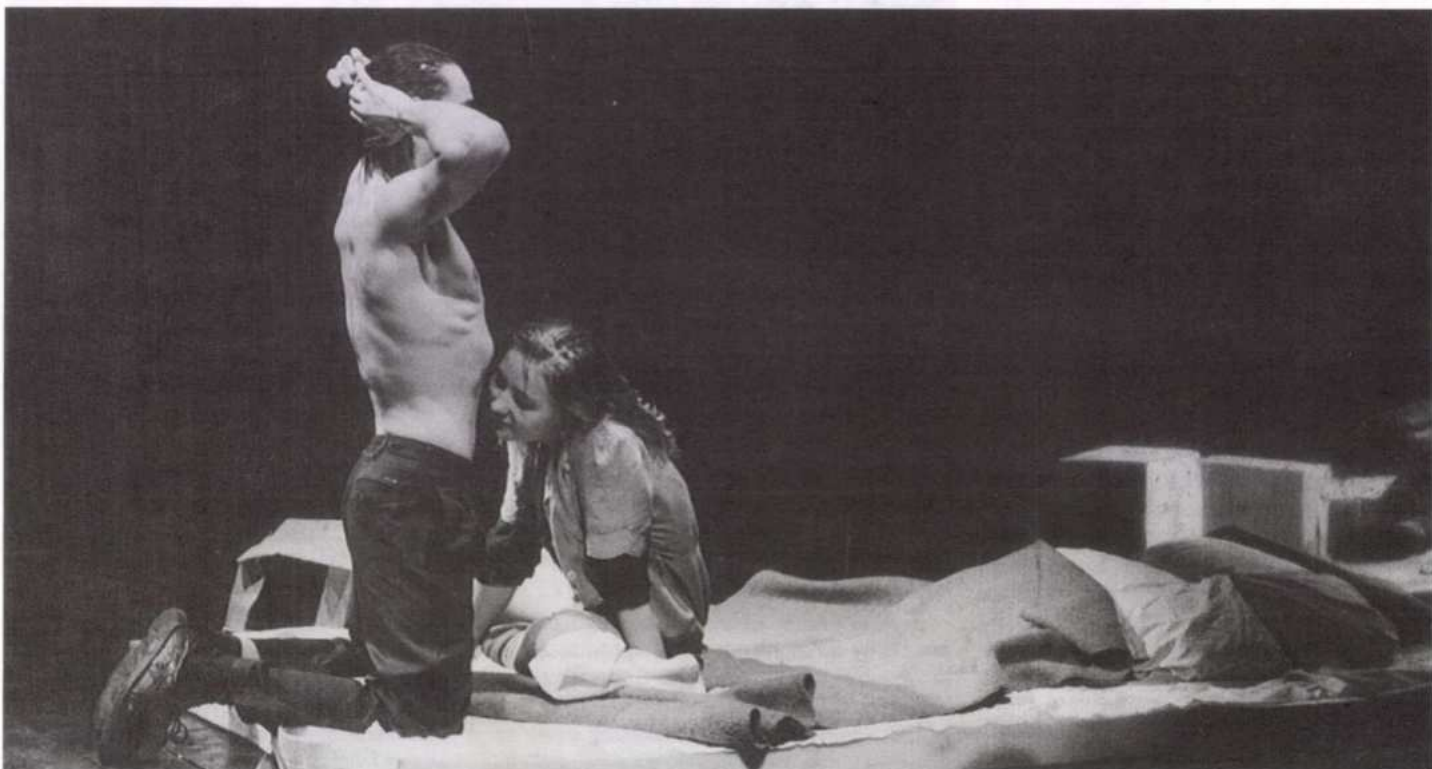
A Kamra nélkülözhetetlen számunkra — s a jelek szerint nézőink számára is —, de működtetése egyre nagyobb problémát jelent. Amíg a Magyar Televízióval közösen tartottuk fenn, addig viszonylag biztonságosan lehetett üzemeltetni, de a tévé megrendült belső helyzete miatt a Kamra finanszírozását is új alapokra kell helyeznünk. Ez nem lesz könnyű.

Rajkai Zoltán (Horváth Feri) és Söptei Andrea (Andi) a Müller táncosaiban

— *A legújabb Zsámbéki-rendezés, az Akárki nemcsak új magyar drámabemutató, hanem olyan produkció, amely nem közvetlen, mégis igen erősen a mába ágyazódik, a máról szól. De ugyanez az évad eddigi bemutatóiról — a Hit, remény, szeretettől a Hamletig, a Müller táncosaitól a korábban készült Katharina Blumig, sőt akár Az új lakásig — is elmondható. A sajtóvisszhangok, illetve személyes tapasztalataim alapján azt érzékeltem, hogy a Katona József Színház külföldi sikereinek is egyik összetevője — az előadások kivételesen magas szakmai és művészi színvonala mellett — éppen ez az áttételesség, rafinált valóságközelség. Hogyan éli meg az együttes a gyakori vendégszerepléseket, a zajos sikert, az itthoni elkerülhetetlen irigységet?*

— Valóban sokat utazunk, volt év, amikor előadásaink húsz százalékát külföldön tartottuk. De még ekkor is legalább kétszáz előadást játszottunk itthon. Rengeteg a meghívásunk, képtelenség mindnek eleget tenni. Válogatnunk kell. Vannak helyek, ahová valamilyen kötelezettség fűz bennünket, máshová a művészi kihívás vonz, s nagyon fontosnak tartom, hogy ne szoruljanak ki programjainkból a keleti utak, hiszen decemberi kolozsvári vendégjátékunkon is tapasztalhattuk, milyen fontos a jelenlétünk ezeken a területeken.

A vendégszereplésnek nagyon változó a hatása. Van, amikor inspiráló, s van, amikor kifejezetten visszaveti a próbákat. Például a *Turandot* előkészületei alatti vendégszereplésünk direkt jól jött, mert a próbáknak abban a szakaszában,

amikor el kellett utaznunk, éppen hullámvölgyben volt az együttes, de amikor visszajöttünk, egyszeriben meglődült a munka. A *Platonovot* viszont hátráltatta a vendégjáték.

— A *Katona József Színház nemzetközi rangja alapján lett az egyik alapítója az úgynevezett Európai Színházi Uniónak, amely a kontinens tizenkét jelentős színházát tömöríti, és évente más-más országban tart fesztivált. Az elsőt tavaly Düsseldorfban rendezték, a másodikra a tervek szerint ez év novemberében Budapesten kerülne sor. Lesz-e egy ilyen világszínvonalú rendezvényre hazai közönség, kinek fognak játszani, s miből fogják a fesztivált finanszírozni, hiszen aligha nevezhető olcsó mulatságnak.*

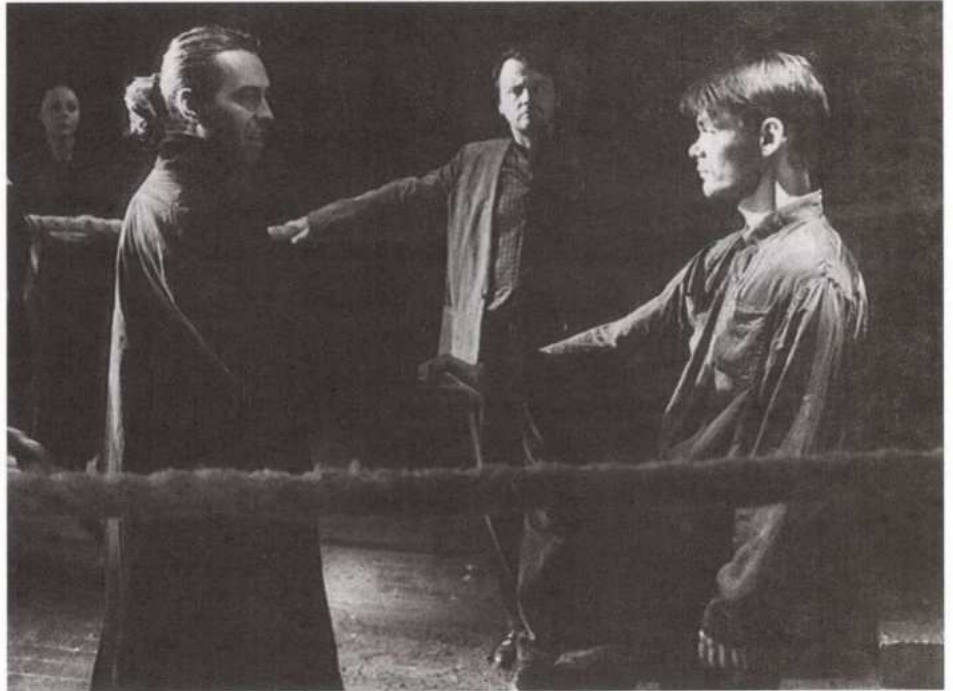
— Magyarország az egyetlen ország ebben a térségben, ahol még soha nem volt rangos nemzetközi hivatásos színházi fesztivál. Az alternatív- és mozgásszínházi találkozók rendszeresek, de hivatásos külföldi színházak csak elvétve láthatók Budapesten. S ha mégis, meghívásuk esetleges szempontok alapján történt, s többnyire nem a legnevesebb társulatok látogattak el hozzánk. Most mód lenne arra, hogy olyan jó nevű, törekvő, magas színvonalon dolgozó együttesek produkcióit lehessen megnézni, amelyek együtt átfogó képet adhatnak Európa színjátszásáról. Ez a találkozó nem presztízsrendezvény, hanem a színházi szakma és a közönség orientálásának egyik legkézenfekvőbb módja.

Még a szakmánk elitjéből is csak kevesen mondhatják el magukról, hogy láttak Bergman- vagy Strehler-előadásokat. Most itt az alkalom, hogy ne csak egy-egy neves alkotó produkcióját, hanem egyszerre majd egy tucat érdekes előadást nézhessenek meg.

— *Na de éppen a szakma túlnyomó része volt az, amely például a Düsseldorfban is fellépő Bulandra Színház Szentivánéji álom-előadását, Liviu Ciulei rendezését látványosan otthagya. Meg lehet nyerni a fanyalgókat?*

— A magyar szakma nagy része valóban rendkívül szélsőségesen és torzán viszonyul mindenhez, ami külföldi. Vagy kritikátlanul rajong érte, ami óhatatlanul belső törést, szakmai elbizonytalanodást, siránkozást eredményez, vagy elképesztő szakmai dölyffel szemléli a felkínált produkciót, mondván, illet mi is bármikor tudunk csinálni. De az is az igazsághoz tartozik: csak nagyon kevesen tartják fontosnak, hogy tájékozódjanak, s legalább némi erőfeszítést tegyenek azért, hogy külföldi előadásokat lássanak akár itthon, akár másutt.

— *Eddig Zsámbéki Gábort, a színházvezetőt faggattam, mint a legtöbben, akik a Katona József Színház munkájára kíváncsiak elsősorban. De érdekelné Zsámbéki, a rendező is. Az, hogy miként lehet összeegyeztetni az igazgatást és a rendezést, a főiskolai tanárságot és a külföldi*

Csomós Mari (Gertrud), Gazdag Tibor (Laertes), Máté Gábor (Claudius) és Kaszás Gergő (Hamlet) (Koncz Zsuzsa felvételei)

munkát, a fesztiválszervezést meg a szakmai közéleti szereplést.

— Nehezen. Folytonos lelkiismeret-furdaíással, mert nem lehet sok helyen egyforma intenzitással dolgozni. Próbálok csökkenteni elfoglaltságaim számát. Ezért igyekszem például egyre kevesebb kuratóriumban és bizottságban részt venni. Így is folyamatos büntudatom van, mert úgy érzem: ha a főiskolán vagyok, elhanyagolom a színházat, ha a Katonában dolgozom, nem tördöm eléggé a tanítványaimmal, ha külföldön rendezek, nem tudok eleget foglalkozni az itthoni dolgokkal és viszont.

— *Kezdetben rendezőket tanítottál, most már hosszabb idő óta csak színészeket. Miért?*

— Valóban, ez már a harmadik színészosztályom. De engem mindig is a színészekkel való munka érdekelt. Az, hogy miként lehet embereket abba az állapotba hozni, amelyben képesek megnyílni maguknak, egymásnak és a külső szemlélőnek.

— *Elsősorban mégis rendező vagy. Itthon is, külföldön is rendszeresen dolgozol. De míg a Katonában igazgatsz is, másutt „csak” rendezel. Van-e a két minőség között a munkában valami különbség?*

— Csak annyi, amennyi a különböző társulatok között is van. De ez persze ennél bonyolultabb. Kint sokkal felszabadultabban dolgozom, mint itthon, hiszen itt nemcsak egy rendezésért vagyok felelős, hanem az egész társulatért, az

egész színházért. Itthon kevesebb idő jut a felkészülésre, mivel sok minden elvonja az időmet, az energiámat magától a rendezéstől. Ott sok idő megy el arra, hogy megismerjük egymást a társulattal, hogy meggyőzzem a színészeket egy-egy megoldás értelméről, ugyanakkor szabadban kipróbálhatom az ötleteimet. Ha kint vagyok, alig várom, hogy hazajöjjenek a Katonába, ahol mindenkit ismerek, ahol bizony gyakran kemény konfliktusok is adódnak, mégis szemvillanásokból, gesztusokból értjük egymást. Könnyű elkápráztatni a színészeket egy vendégrendezéskor, de ha huzamosabb ideig kell együtt dolgozni velük, akkor már a szakmai sorsukkal is törődni kell.

— *Április lévén, folyik a következő évad előkészítése. Lesz-e valami változás a társulat összetételében?*

— Hárman távoztak, négyen jönnek. Hollósi Frigyes és Varga Zoltán a Művész Színház tagja lett, Balkay Géza nem szerződött hozzánk. A főiskoláról Rajkai Zoltánt és Takátsy Pétert, a Madách Színházból Dengey Ivánt szerződtettük, s nálunk fog dolgozni Bozsik Yvette is. Jövőre végez a következő színészosztályom; ők, tizenhároman a színházi gyakorlatukat nálunk, főleg a Kamrában, fogják teljesíteni.

— *Tizenhárom fiatal megjelenése megint olyan erős impulzusokat adhat a színháznak, mint amilyeneket az előző kirajzás okozott. Ez egyben annak is biztosítéka lehet, hogy mindaz, ami ebben a szezonban a Katonát jellemezte (fiatal szerzők bemutatkozása, a fiatalok erőteljes jelenléte, a kemény fogalmazásmód, az emberek közérzetére reagáló problémakezelés), tovább élhet.*